

УДК 811:371.3

Михайло БИЛОГОРКА,
доцент кафедри методики викладання суспільно-гуманітарних дисциплін
Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області
(Україна, Чернівці) bilogorkamv@ukr.net

Тетяна МОРОЗ,
кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри методики викладання
суспільно-гуманітарних дисциплін Інституту післядипломної педагогічної освіти
Чернівецької області (Україна, Чернівці) mtv_09@meta.ua

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД

У статті науково обґрунтовано визначення ключових понять; окреслено та описано науково-методичний підхід до шляхів формування (традиційних і нетрадиційних) мовної компетентності особистості.

Ключові слова: мовна (мовленнєва) компетентність, шляхи формування, науково-методичний підхід.

Літ. 12.

Mychajlo BILOHORKA,
Associate Professor of Teaching Social and Human Sciences Methods Department,
Postgraduate Education Institute, Chernivtsi region (Ukraine, Chernivtsi)
bilogorkamv@ukr.net

Tetjana MOROS,
Ph.D. in Philology, senior lecturer of Social and Human Sciences Teaching Methods
Department, Postgraduate Education Institute, Chernivtsi region
(Ukraine, Chernivtsi) mtv_09@meta.ua

THE WAYS OF PERSONALITY'S LANGUAGE COMPETENCE FORMING: SCIENTIFICALLY-METHODICAL APPROACH

The key concepts determination is scientifically reasonable in this article; it is outlined and described a scientifically-methodical approach to the ways of personality's language competence forming (traditional and unconventional).

Key words: language (speech) competence, forming ways, scientifically-methodical approach.

Ref. 12.

Михаил БИЛОГОРКА,
доцент кафедры методики преподавания общественно-гуманитарных дисциплин
Института последипломного педагогического образования Черновицкой области
(Украина, Черновцы) bilogorkamv@ukr.net

Татьяна МОРОЗ,
кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры методики
преподавания общественно-гуманитарных дисциплин Института последипломного
педагогического образования Черновицкой области (Украина, Черновцы) mtv_09@meta.ua

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЛИЧНОСТИ: НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД

В статье научно обосновано определение ключевых понятий; очерчен и описан научно-методический подход к путям формирования (традиционных и нетрадиционных) языковой компетентности личности.

Ключевые слова: языковая (речевая) компетентность, пути формирования, научно-методический подход.

Лит. 12.

Постановка проблеми. Питання формування й розвитку мовної (мовленнєвої) компетентності особистості залишається важливою упродовж усього життя, проте актуалізується вона у перехідні періоди – на межі дошкілля і початкових класів, початкових і середніх, середніх і старших, вступу до вишу і і влаштування на роботу, – що пояснюється багатьма чинниками.

Усвідомлення означеної проблеми, а також потреба в науково-методичному обґрунтуванні традиційних та інноваційних шляхів формування та розвитку мовної (та її різновидів) компетентності особистості зумовили вибір теми нашої публікації.

Аналіз досліджень. Попередній огляд літератури засвідчив не однотайний підхід учених до визначення та тлумачення мовної компетентності особистості.

Теоретичне осмислення поняття мовна компетентність розпочалося в лінгвістичному аспекті після виходу у світ книги «Мова й мислення» (1972) Н. Хомського, відомого американського ученого, який і ввів до наукового обігу це поняття. Його послідовники (Ю. Апресян, О. Кубрякова) надають перевагу терміну «мовна компетентність», проєктуючи його не лише на об'єкт, а й на суб'єкт, тобто поняття мовленнєвої компетентності входить до визначення мовної компетентності. Друга група дослідників (О. Біляєв, А. Нікітіна, М. Пентиліук) розмежовує мовну й мовленнєву компетентності, підкреслюючи, що мовленнєва не лише пов'язана з мовною, а й формується на її основі.

Проте явище мовної (мовленнєвої, комунікативної як її різновиду) та інших типів компетентностей, пов'язаних із мовою, поліаспектне і може бути предметом дослідження не лише мовознавчої, але й інших галузей суспільно-гуманітарної науки. Н. Хомський наголошував на тому, що мовну компетентність не можна трактувати як суто лінгвістичне або виключно психологічне явище, що воно має іншу якість і через це його неможливо пояснити звичними, відомими лінгвістам або психологам способами [6, 16; 6, 25]. Психологи, психолінгвісти, дидакти й методисти доводять, що мовна, мовленнєва, комунікативна компетентності – не лише навчальна мета, а й одна з визначальних умов оволодіння знаннями на різних освітніх рівнях.

Подальша проєкція мовної компетентності не лише на мову, а й на мовця та на процеси мовлення представлена у публікаціях таких авторів, як Ю. Апресян, М. Вятютнев, І. Горелов, Дж. Грін, Є. Пасов, Д. Слобін та ін. Результати їхніх досліджень зумовили розрізнення понять мовної й мовленнєвої компетентностей і компетенцій (як результату освоєння перших). Мовну компетентність почали трактувати як явище певного рівня обізнаності конкретного суб'єкта чи суб'єктів з ідеальною знаковою системою рідної або іноземної мови (мов), а мовленнєву – як здатність людини до практичного використання знань про мову в процесі комунікації.

З іншого боку, Б. Айзенберг, О. Арцишевська, Б. Беляєв, Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, М. Кабардов, О. Кубрякова, Олександр Леонт'єв, Олексій Леонт'єв, О. Лурія,

О. Шахнарович вдавалися у своїх дослідженнях до пошуків психологічного підґрунтя аналізованих явищ.

Мета статті полягає в тому, щоб дати наукове обґрунтування ключових понять, окреслити та описати науково-методичний підхід до шляхів формування (традиційних і нетрадиційних) мовної компетентності особистості.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на основні праці вищезгаданих авторів, вважаємо за можливе користуватися такими визначеннями ключових понять, зокрема: мовна компетентність – це система вироблених і засвоєних у процесі мовленнєвої діяльності (особистого спостереження мови і мовлення, спілкування, навчання тощо) мовознавчих правил, достатніх для адекватного сприйняття буттєвих явищ суб'єктами мовлення; мовленнєва компетентність полягає у сформованості вмій і навичок користування мовною компетентністю в усній чи писемній формі, у конкретних мовленнєвих ситуаціях і з певною метою [1; 2; 7; 11].

Отже, мовну компетентність учені трактують як явище певного рівня обізнаності конкретного суб'єкта чи суб'єктів з ідеальною знаковою системою рідної або іноземної мови (мов), а мовленнєву – як здатність людини до практичного використання знань про мову в процесі комунікації.

У цьому контексті необхідно зауважити, що явищу мовної компетентності властива ієрархічність і різноаспектні виявлення відповідно до щаблів (рівнів, сходинок) ієрархічної мовної піраміди. З огляду на це, можемо говорити про компетенції щодо фонетики, лексикології, морфеміки і словотвору, морфології, синтаксису й пунктуації, стилістики та правопису.

Загальновідомим є той факт, що володіння мовами як знаково-інформаційними та культурно-естетичними системами підносить суспільство на новий щабель цивілізаційного розвитку. Відповідно до цього твердження автори основних програмних документів реформи загальноосвітньої школи наголошують на необхідності вивчення державної мови, адже це сприяє вихованню сучасної інтелектуально й духовно розвинутої особистості, здатної до продуктивної діяльності. На їх думку, така особистість повинна володіти не лише певним обсягом знань про мову, а й умінням застосовувати їх в усному й писемному мовленні, «толерантно спілкуватися, слухати й чути, сприймати й розуміти» [2; 7], тобто бути компетентною щодо мови й мовлення.

Подальше удосконалення системи вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах зумовлює пошук шляхів формування й розвитку мовної компетентності, а відтак – і науково-методичного підходу до вивчення цього питання.

Автори статті «Мовна компетентність як необхідна складова виховання освіченого та інтелігентного українця» [8] пропонують:

по-перше, формувати й розвивати мовну компетентність учнівської та студентської молоді шляхом участі у різноманітних конкурсах з українського перекладу творів, виданих іншими мовами. Саме перекладацька діяльність, на думку дослідників, спонукає вивчати й опанувати лексико-стилістичні системи української та інших мов, а також літературу. Таким чином, інші мови в процесі перекладу виступають важливим інструментом вивчення й засвоєння української. Отже, відбувається удосконалення знань, умій і навичок щодо використання обох мовних систем, тобто – процес формування й розвитку мовної компетентності особистості перекладача.

По-друге, формувати й розвивати мовну компетентність особистості через медіаосвіту шляхом використання української мови, що відповідає літературним нормам, під час теле- та радіопрограм з метою її популяризації.

Білогорка М., Мороз Т. Шляхи формування мовної компетентності...

Прогнозовані результати цієї ідеї науковці вбачають у вивченні та кращому засвоєнні української літературної мови учнівською та студентською молоддю, а також активізації загального інтересу до літератури, виданої українською мовою. Залучення до творчої перекладацької практики великої кількості не лише учнівської та студентської молоді, але й учителів-філологів, професорсько-викладацького складу, професійних літераторів-перекладачів, фахівців з української мови та літератури сприятиме заохоченню до співпраці редакційних колегій, видавництв, газет, і журналів.

Практичною реалізацією вищевикладеної ідеї стане організація і проведення різноманітних конкурсів, напр.: довготерміновий Всеукраїнський конкурс перекладачів українською мовою (для різних вікових груп) на постійній основі, де, залежно від віку учасників, можна перекладати казки народів світу, легенди, байки, пісні, повісті, романи та розповіді про героїчне минуле; комікси, гуморески, сатиричні твори, мультфільми, кінофільми, п'єси, сценарії тощо; книжкову та кінопродукцію про флору і фауну, популярну географічну, історичну та природничу літературу; Всеукраїнський конкурс гуманітарних інститутів та факультетів української філології вишів України; Всеукраїнський конкурс на кращий музей україністики – українського етносу, фольклору, культури; Всеукраїнський конкурс з написання будь-яких творів (поезія, проза, драма та ін.) і створення малюнків про Україну та українське життя за всю історію існування країни – для усіх верств населення.

Загальновідомо, що саме під час перекладацької практики, інструментами якої є українська та будь-яка інша європейська мова, відбувається формування й розвиток мовної компетентності особистості: поступове опанування цих мов, їх «ідеальне знання як знакових систем» (за Н. Хомським), отримання належної перекладацької кваліфікації. З метою не лише формування й розвитку мовної компетентності, але й виховання мовної свідомості особистості (бажання говорити, читати, писати, співати і, найголовніше – думати і в подальшому використовувати), на наш погляд, варто підтримувати видавничу діяльність у ЗНЗ та ВНЗ із залученням відомих українських видавництв для виходу у світ друком кращих перекладів україномовної творчості за рекомендаціями фахових письменницьких, філологічних спілок і органів (як, наприклад, проєкт Тетяни та Юрія Логусів – Міжнародний літературний конкурс романів, п'єс, кіносценаріїв, пісенної лірики та творів для дітей «Коронація слова»^{*}) Можливість отримати морально-естетичну чи матеріальну винагороду ще більше заохотить учнівську або ж студентську молодь. Не зайвим, на нашу думку, буде заснувати постійно діючий Фонд підтримки українознавства та україністики (на зразок фонду державних премій України).

На порозі входження України до складу Європейського Союзу з метою подальшої інтеграції в європейську спільноту надзвичайної актуальності набуває питання володіння не лише власною, національною мовою, але й іноземними. Питання щодо формування й розвитку мовної компетентності учнівської та студентської молоді з іноземних мов в Україні має належний рівень не лише вивчення, але й впровадження та результативності. Проте використання іноземних мов під час навчального процесу або для

^{*} Конкурс заснований в 1999 році як спільний проєкт компанії «Крафт Фудз Україна» з телеканалом «1+1» як конкурс романів та кіносценаріїв. Метою конкурсу є підтримка новітньої української культури, пошук нових імен, видання найкращих романів книжками, стимулювання й підтримка сучасного літературного процесу, кіно й театру, і як наслідок – наповнення українського ринку повнокровною конкурентоспроможною літературою, а кіно й театру – якісними українськими фільмами й п'єсами. Подаватись на «Коронацію слова» можуть усі: як досвідчені письменники, так і новачки. Єдине офіційне обмеження в конкурсі – твори повинні бути написані українською мовою. У кожній номінації визначаються три найкращих твори, також є заохочувальні премії.

написання наукових досліджень (окрім факультетів іноземних мов) є дещо складнішою. На жаль, учні та студенти мало читають корисної (художньої, навчальної та наукової) літератури іноземними мовами. Інтернет-ресурси, до яких найчастіше звертається наша молодь, не дають необхідних філологічних знань для формування і розвитку їхньої мовної компетентності з іноземних мов. Лише життєва необхідність і зацікавленість спонукатимуть до вивчення іноземних мов. Адже знання іноземних мов розширює потенційні можливості працевлаштування і самореалізації, досягнення кар'єрного успіху, відкриває можливості для міжнародного співробітництва, дозволяє навчатися в різних країнах світу, зрештою – полегшує спілкування з іноземцями.

Інший шлях формування мовної компетентності особистості, на наш погляд, полягає у розумінні тенденцій сучасного розвитку української мови. Більшість суб'єктів мовної комунікації відзначають, насамперед, негативні тенденції розвитку мови, зокрема: різка активізація вживання стилістично зниженої, вульгарної, жаргонної лексики, навала іншомовних слів – «масова деестетизація і вульгаризація літературної мови», «великі масштаби невиправданих іншомовних запозичень, насамперед англоамериканізмів» [5, 85]. В цьому контексті вважаємо за необхідне звернути увагу на той факт, що ті ж аналітики відзначають і процес демократизації української літературної мови, зокрема: розширення її стилістичних можливостей, зміни лексичного складу, лібералізація нормативної основи.

Питання сучасної мовної ситуації в Україні представлено рядом досліджень Л. Масенко [6], О. Сербенської [10] та ін. Науковці характеризують вищезазначені процеси як інноваційні, що, певним чином, регулюють регенерацію та дегенерацію клітин мовного організму, дають мові змогу зберігати свою генетико-типологічну своєрідність, залишатися собою. Щоправда, оскільки нормальні темпи мовної динаміки різко підвищені, утворюється небажаний розрив у спадкоємності традицій, цілісності культури. Зауважимо, що такі тенденції є спільними для сучасного розвитку української і російської мов. Специфіка ж української мовної ситуації полягає, на наш погляд, у прагненні більшості українських мовознавців відновити ті втрати, яких українська літературна мова зазнала в 30-і роки минулого століття.

Відповіді на питання «Звідки взявся суржик?», «Чому мовлення дикторів телеканалу СБТ не відповідає нормам чинного українського правопису?», «Чому частина мовознавців намагається поновити деякі норми українського правопису 1929 року?», «Яка причина потягу письменників, журналістів, науковців до так званої архаїчної, діалектної лексики?», «Що так наполегливо обстоюють лексикографи?» потребують знання історії становлення і розвитку української мови, тобто власне лінгвістичної компетентності науковця та учителя, розширенню обсягу якої допоможуть праці відомих українських мовознавців Л. Масенко, П. Селігея, Л. Ставицької, О. Сербенської, О. Тараненка та багатьох інших.

Так, наприклад, О. Тараненко, критикуючи нерозбірливість у доборі так званої зниженої лексики, відзначає водночас «складність і суперечливість цих явищ» і вбачає в аналізованих процесах позитивний результат «оновлення й оживлення мовної стилістики, намагання відійти від канонів спілкування радянської доби в бік невимуженості й неофіційності» [6, 86]. Ще одним доказом наведеного твердження є «Короткий словник жаргонної лексики» Лесі Ставицької (понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень, Київ, 2003). На думку укладача словника, д. філол. н., соціальні діалекти (жаргон, сленг, арг) є важливим полігоном для стилістичного вдосконалення мови, що посилюють мовну виразність, розширюють експресивну систему української мови, утверджуючи її

Білогорка М., Мороз Т. Шляхи формування мовної компетентності...

як поліфункціональну. «З відкритого листа до академіка М. Жулинського. Копія: директору Інституту української мови НАНУ В. В. Німчуку», вміщеного у науково-популярному виданні «Пошук українського слова, або боротьба за національне «я» [4, 215–218] дізнаємося про нагальну потребу «справді українського Українського правопису».

Таким чином, мовна (лінгвістична) компетентність науковця і педагога полягає у свідомому аналітичному і критичному сприйнятті словників української мови, обізнаності в історичних особливостях її функціонування в 30–50-і, 60-і, 70–80-і роки та в період незалежності України, знання тенденцій розвитку наукового стилю на сучасному етапі, критичний огляд термінологічної системи окремої галузі та ін., а головне завдання – передати саме такий підхід як методологічну настанову тим, хто цікавиться питаннями сучасного розвитку української мови. Адже до аналізу сучасних тенденцій в розвитку української мови, до досліджень тих змін, які відбулися в лексичному складі мови, її фразеологічних і синтаксичних засобах необхідно спонукати й залучати не тільки студентів філологічних факультетів, але й учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Такий підхід сприятиме не просто формуванню, а й розвитку мовної компетентності особистості, свідомому, критичному й оцінному ставленню до змін, що відбуваються в процесі сучасного розвитку живої української мови.

Висновки. Отже, мовна компетентність особистості є визначальним фактором її освіченості та інтелігентності. Питання формування, розвитку й розширення мовної (лінгвістичної) компетентності особистості повинно стати окремим напрямом «правильної» державної мовної політики, важливим завданням початкової, середньої та вищої школи. Істотну роль у цьому процесі має відіграти вдосконалення мовного законодавства та його неодмінне дотримання усіма учасниками комунікативного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Беляев Б. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б. Беляев. – М. : Просвещение, 1965. – 227 с.
2. Божович Е. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы / Е. Божович // Вопросы психологии. – 1997. – № 1. – С. 33–44.
3. Вятютнев М. Понятие о языковой компетенции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков / М. Вятютнев // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 6. – С. 55–64.
4. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «я» / С. Караванський. – К. : Академія, 2001. – 240 с.
5. Куляс П. Лінгвістична компетентність науковця і педагога: знати тенденції в житті мови / П. Куляс // Вища освіта України : Теоретичний та науково-методичний часопис. – 2005. – № 1 (15). – С. 85–92.
6. Масенко Л. Т. Мова і суспільство : Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : КМ Академія, 2004. – 163 с.
7. Мацько Л. Матимемо те, що зробимо. До питання формування мовної культури / Л. Мацько // Дивослово. – 2001. – № 9. – С. 2–3.
8. Романовський О. Мовна компетентність як необхідна складова виховання освіченого та інтелігентного українця / О. Романовський, Ю. Романовська, О. Романовська // Вища школа. – 2009. – № 7. – С. 88–98.
9. Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / П. Селігей / НАН України. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2012. – 118 с.; іл.
10. Сербенська О. Культура усного мовлення. Практикум : навч. пос. / О. Сербенська. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
11. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский / [пер. с англ.; под ред. В.В. Раскина]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 122 с.

12. Щерба Л. Преподавание иностранных языков в средней школе: Общие вопросы методики / Л. Щерба. – М. ; Л. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1947. – 96 с.

REFERENCES

1. Beljaev B. Oчерky po psyhologyy obuchenyja ynostrannym jazykam / B. Beljaev. – М. : Prosveshhenye, 1965. – 227 s.
2. Bozhovych E. Razvytye jazykovej kompetencyi shkol'nykov: problemy y podhody / E. Bozhovych // Voprosy psyhologyy. – 1997. – № 1. – S. 33–44.
3. Vjatjutnev M. Ponjatyje o jazykovej kompetencyi v lyngvystyke y metodyke prepodavanyja ynostrannyh jazykov / M. Vjatjutnev // Ynostranne jazyky v shkole. – 1975. – № 6. – S. 55–64.
4. Karavans'kyj S. Poshuk ukrai'ns'kogo slova, abo borot'ba za nacional'ne «ja» / S. Karavans'kyj. – К. : Akademija, 2001. – 240 s.
5. Kuljas P. Lingvistychna kompetentnist' naukovcja i pedagoga: znaty tendencii' v zhytti movy / P. Kuljas // Vyshha osvita Ukrai'ny : Teoretychnyj ta naukovo-metodychnyj chasopys. – 2005. – № 1 (15). – S. 85–92.
6. Masenko L. T. Mova i suspil'stvo: Postkolonial'nyj vymir / L. Masenko. – К. : KM Akademija, 2004. – 163 s.
7. Mac'ko L. Matymemo te, shho зробимо. Do pytannja formuvannja movnoi' kul'tury / L. Mac'ko // Dyvoslovo. – 2001. – № 9. – S. 2–3.
8. Romanovs'kyj O. Movna kompetentnist' jak neobhidna skladova vyhovannja osvichenogo ta inteligentnogo ukrai'ncja / O. Romanovs'kyj, Ju. Romanovs'ka, O. Romanovs'ka // Vyshhja shkola. – 2009. – № 7. – S. 88–98.
9. Seligej P. Movna svidomist': struktura, typologija, vyhovannja / P. Seligej / NAN Ukrai'ny. Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni. – К. : Vyd. dim «Kyjevo-Mogylyans'ka akademija», 2012. – 118 s.; il.
10. Serbens'ka O. Kul'tura usnogo movlennja. Praktykum : navch. pos. / O. Serbens'ka. – К. : Centr navchal'noi' literatury, 2004. – 216 s.
11. Homskij N. Jazuk y mushlenje / N. Homskij / [per. s angl.; pod red. V.V. Raskyna]. – М. : Yzd-vo Mosk. un-ta, 1972. – 122 s.
12. Shherba L. Prepodavanye ynostrannyh jazykov v srednej shkole: Obshhye voprosy metodyky / L. Shherba. – М. ; Л. : Yzd-vo Akad. ped. nauk RSFSR, 1947. – 96 s.

Статтю подано до редакції 14.02.2015 р.